

En resa runt Östersjön

Oss främlingar emellan

På resans fjärde dygn når jag botten. Jag ligger sömnlös på ett dyrt motellrum utanför Jurmala. Underlakanet är för litet, fönstret går inte att öppna och belysningen utgörs av en enda naken glödlampa i taket. Jag har inte pratat med en människa på två dygn, maten har gjort mig magsjuk och i våningen under drar ett lettiskt dansband igång som ska spela till halv tre på morgonen. Huset verkar vara gjort av plywood, men jag får vara glad att jag har en egen toalett. Toapappret räcker ända till gryningen.

Alla mina vänner är oroliga för mig. Innan jag for lyckades jag övertyga dem om vikten av att resa och engagera sig i andra länder, särskilt om de ligger nästgårds. Men att resa själv! Och att ta med bilen, som kan bli stulen eller inblandad i en högst sannolik trafikolycka! För att inte tala om vad den ryska maffian kan hitta på! Hela Baltikum kryllar ju av skrupelfria brottslingar. Rättsväsendet är sååå korrumperat. Tuberkulos och hiv florerar, och sova? Hur skulle jag sova? I tält? Är du galen?! Men ingenting farligt händer. Jag tältar på en flådig camping i gamla svenskbygder. Bor hos en vittberest kvinna på Ösel, och tar in på ett kosmopolitiskt hostel i en av dessa fashionabla badorter som Östersjön råkar vimla av. Det finns bankomater och restauranger, och shoppingcentra och turistkontor, och vandringsleder och ridskolor, och äventyrsbad och riddarborgar. Vägarna är breda, trafiken gles. Allting funkalar, förutom jag som är ensam. Jag har försökt att inte låtsas om det, men jag är livrädd. Lite för att mina vänner har skrämt upp mig, men mest för att jag inte vet om jag kommer att göra mig förstådd. Jag sover en natt på varje ställe och är helt utlämnat åt omständigheterna.

Jag har åkt och åkt, och den här fjärde kvällen var det på håret att jag alls fick tak över huvudet. Och nu ligger jag i ett rum som aldrig har tillfogats minsta omsorg och undrar varför? Varför utsätter jag mig för det här? Varför reser jag bort när jag kan vara hemma och ha det bra?

Det är en slags besatthet, lusten att resa, men i detta fall är jag också ansatt av skuld. En stor orätt har åsamkats våra grannar runt Östersjön – i Estland, Lettland, Litauen, Polen och före detta Östtyskland. Jag reser för att upprätta dem i mina egna ögon och för att upprätta mig själv – som svensk - i deras. Jag hoppas att det har någon betydelse, att jag slutar att betrakta dem som tragiska invånare i lågprisländer som svärmar för väst. Jag hoppas också att människor jag möter ska förstå att det finns svenskar som bryr sig och som erkänner att Sovjetunionen var ett fruktansvärt politiskt experiment mot vilket vi stod alldeles för flata. Vi kunde till exempel ha vägrat baltutlämningen. Vi kunde åtminstone klart och tydligt ha fördömt ockupationen. Skammen är bottenlös, men få svenskar vill tala om den. Jag vill tala om den, men vart leder det mig? Till ett taffligt motellrum vid Rigabukten. Inte undra på att jag förtvivlar.

Dagen därpå anländer jag utmattad och modlös till Kolka, som är en charmlös by på en udde mellan mäktiga vatten. Här möter Rigabukten Östersjön, marken luktar tallbarr och tupparna gal. Ett litet hotell tillåter, tack vare en anspråkslös uteservering, traktens ungdomar att ha någonstans att hänga. Två matbutiker, en ruffig bensinmack och en fiskfabrik bidrar också till att föra tillvaron framåt. Men det är inte därför jag kommer att minnas Kolka i resten av mitt liv. Det är för en ängel jag mötte där som heter Jeneta.

Hon kan engelska. På ett lättsamt men ändå omsorgsfullt sätt driver hon en primitiv men fridfull camping. Hon får mig att tänka på zen. Hon upplåter ett rum för bed and breakfast, och till frukost ger hon mig nygräddade äppelpannkakor med gräddfil. Egentligen lär vi aldrig känna varandra. Hon är den ande som vilar över platsen som alla trötta själar borde få komma till. Gästboken är späckad av liknelser som denna. Hon tvättar mina kläder och tar rimligt betalt. Gräset är grönt, ytorna vida. Ett stenkast bort ligger havet. Om kvällen tänder vi en eld. Det är jag och Inese från Riga, ett ungt tyskt par som ska fortsätta att cykla söderut och två män från Litauen som har kommit vandrande längs stranden ända från Ventspils.

Först säger vi inte så mycket. Ni vet hur det är med lägereldar. Man håller på med dem, hämtar och lägger in pinnar, flyttar om för att det ska ta fyr. Den ena hämtar ett sittunderlag, den andra en filt. Ett par öl dyker upp, men snart sitter vi och glori in i elden och talar om allt mellan himmel och jord. Vi talar om havet. För att soluppgångar är vackra, för att döda småfiskar under hela dagen spolats upp på stranden och för att litauerna förlorat en av sina sovsäckar när de vadade genom ett område med förrädisk havsbotten. Den ena av dem utbildar sig till oceanograf och vill vika sitt liv åt att utveckla hamnen i Klaipeda. Att som andra landsmän bosätta sig i Irland för att förbättra förtjänsten intresserar honom inte. Han vill veta vad vi tycker om Baltikum, vad vi verkligen tycker, men det är svårt att svara på. Jag har fem dagars erfarenhet och tyskarna anlände i förrgår. Vi säger att allt verkar under uppbyggnad och att det ser ljust ut. Det är aktivitet i varenda buske. Det hamras och sågas och plöjs och lagas och köps och säljs och eldas. Ja, det skulle väl vara det där med vedeldningen då. Något annat sätt att värma bostäder verkar inte gälla utanför huvudstäderna, och det är verkligen inte bra för miljön.

Över oss tänds stjärnhimlen medan kylan tränger sig på. Vi kommer att tala om förr i tiden, om ockupationen och frigörelsen. Ineses morfar blev tvångskommenderad till den tyska armén som ockuperade Lettland under andra världskriget. När ryssarna 1944 tågade in ansågs han vara tysk kollaboratör och dömdes till arbetsläger i Sibirien i tio år. Där slet han ont, sov i en grop i marken, men överlevde till skillnad från så många andra. Över hundra tusen letter dödades, fängslades eller deporterades under denna period. För Ineses del innebar det att hon år 1989, nästan ett halvt sekel senare, inte fick följa med sina klasskamrater på en resa till Sverige. Hon ansågs vara en säkerhetsrisk och flyktbenägen. Idag skrattar hon åt det. Det är så sjukt. Hon var bara tio år. Två år senare var allting över. Lettland var ett självständigt land och ingen myndighet kunde stoppa henne från att resa. Idag är hon flygvärdinna. Hon har varit överallt. Ryssarna är hennes vänner. Hon behärskar många språk. Alltihop är en gåta. Vi sitter runt en eld på en udde någonstans i Baltikum och undrar: Sovjetunionen, vem var det?

Sverige är det ingen som bryr sig om. Inte letterna i alla fall. I Nica pajar bilen och jag står och pratar i telefon med ett serviceföretag som ska skicka en mekaniker. Jag försöker beskriva vad som har hänt. De vill veta var jag kommer ifrån och om jag är med i någon automobilklubb. Det är jag inte, och inte är jag från Schweiz heller, som de låter påskina eftersom Sweden inte säger dem något. Egentligen spelar det ingen roll. De skickar en mekaniker. Han fixar min bil. Vad mer kan man begära för en tusenlapp? Att han dessutom ska gnola på Du gamla du fria?

Man kan tycka att Sverige är en stor sak. Det är den heltäckande landmassa alla balter till slut stöter på om de ger sig ut på Östersjön i medvind. Hur kan de vara så ointresserade av ett land som ligger så nära? Av samma anledning som vi svenskar är likgiltiga för dem antagligen; En kombination av bristande skolundervisning, undermålig mediebevakning och gammal vana. Vi har så länge tillhört olika världar att det kanske tar en hel generation innan vi hittar tillbaka till varann igen.

Gemenskapen är ofrånkomlig. Rent historiskt har vi en del att tacka och förbanna varandra för. Och rent geografiskt måste vi nu hjälpas åt med detta vatten som bokstavligt talar dör inför våra ögon. Vattnet har många namn. Östersjön är ett av de sämre. Det säger något om vår arrogans. För nästan alla andra blir det ju Västersjön. Å andra sidan har de lagt beslag på den rådande internationella benämningen, Baltic Sea, som om vattnet bara hade med dem att göra. Eller har det det?

Jag följer den baltiska kusten söderut och inser något som ingen har talat om för mig förut. Sverige ligger på Östersjöns baksida. Detta är fronten. Sandstränderna är ofantliga. De tar aldrig slut. Hela kusten från Estland och ner, genom Polen och ut på Rügen, alltihop är en enda sammanhängande jätteplaya på 300 mil. Badorter som Tofta och Sandhammaren framstår i sammanhanget som skämt.

I Nida plockar jag fram kikaren. Jag hoppas att få se flyttfåglar passera, och jag blir mycket upphetsad när jag upptäcker en silverskimrande silhuett på en stolpe i det hårda morgonljuset. Det visar sig vara en kråka. Starar ser jag också, i en liten tjatrande grupp, och fem tärnor och en nakenmodell. Hon ligger i en sanddyn och kråmar sig till fotografens stora upphetsning. Jag kan på en kilometers avstånd se hur tillfredsställande han tycker att det är. I bakgrunden tornar Ryssland upp sig, fast bara till en liten del, en så kallad enklav. Jag ville gärna åka dit, till Kaliningrad. I min kikare syns ingen taggtråd, men väl ett vaktorn. Sanddynerna är mindre nedtrampade där. Turistvågen går hitom gränsen, till den litauiska delen av Neringas nationalpark. Vi sliter hårt på miljön. För några månader sedan utbröt en våldsamt brand som slukade 236 hektar skog. Människlig närvaro i den känsliga miljön får stora konsekvenser. Hela näset vilar på flyktig sand. Att träd alls kan växa här är mer än jag förstår, mest barrträd, knotiga, förvridna, egenartade tallar på heltäckningsmattor av illgrön mossa. Svampar och korsspindlar framträder i detta som lösryckta hallucinationer, medan cykelvägar och promenadstråk bryter förtrollningen med sina motionärer, bandhundar och vitsiga mobilsignaler.

Kaliningrad får vänta. Det var för krångligt att ordna visum, och jag visste inte vad slutnotan skulle gå på. Grundavgiften som Ryska ambassaden i Stockholm begärde uppgick till 424 kronor. Sen skulle en auktoriserad rysk resebyrå ha sitt, det vill säga 600 kronor, för att låtsas arrangera en resa som jag själv hade utformat. Sen var det det där med bilen. Ryssland godkänner inte min svenska trafikförsäkring. Jag skulle bli tvungen att betala en vägskatt vid gränsen, osäkert hur mycket. Hundra dollar, högg resebyråmannen till med. När jag fick kalla fötter, sa han att jag alltid kunde skippa visum, och chansa på att ändå bli insläppt i landet. Jag undrade vad han menade; Om visum inte var så viktigt, trots att det kostar mer än tusen spänn, eller om gränsvakterna ser åt ett annat håll om de får några dollar i handen? Jag fick inget entydigt svar, men det räckte för att jag skulle dra mig ur. Kaliningrad är ett mycket fattigt, instängt och korruperat territorium. Jag hade velat åka dit, men får nöja mig med att länge och minutiöst betrakta det genom min kikare. Där finns några tallar och sand, men inte en levande människa. Surt, som räven skulle säga.

Fåglarna möter jag i Venté, på snoppen som sticker ut i Kuriska sjön. Där är de; Plogarna med gäss och tranor, flockarna med måsar, trutar, änder och trastar. Hit kommer jag på väg mot Polen. Går på en strand där man kan skyffla snäckskal med spade. Betraktar en litauisk kick-off för ett företag vars anställda lyssnar, klappar händer och gruppvrålar. Bortåt landsvägen blir rädd för en hund och undrar varför man så sällan ser ett målat hus. Folk kan ha hur fina bilar som helst, och parabler och trädgårdstomtar. Men att måla fasaden, det är tydligen trams.

När jag kommer till ornitologstationen, hamnar jag mitt i en skolklass som är på besök. Intendenten visar upp en tillfångatagen blåmes och låter den bita barnen i öronen. De skriker av skräck och förtjusning, tills alla är nöjda och han kan släppa den fri. Jag ser mesen fly upp i ett träd och känner

att vinden vänder. Jag sover i en campingstuga under dubbla täcken, pratar med en holländska som har cyklat från Vilnius och ett tyskt par som är inne på sin fjärde semestervecka i Baltikum. Nu ska de till polska Mazurien och jag med, fast i en annan bil. Jag äter något på vägen och är glad för en engelsk meny. Undviker den stuvade bläckfisken och potatiskakan med grisöron. Beställer hellre en bakad kyckling, som visar sig vara en ostgratinerad rätt med ris, morötter, svamp och kycklingfragment. Den är inget vidare, men eftersom jag blir mätt ska jag inte klaga.

Jag kommer till Polen och ingenting är som jag har tänkt mig. Trafiken är inte hemsk vilket alla har påstått, och även om jag längtar till kusten och hade tänkt gasa på, får det mazuriska landskapet mig på andra tankar. Föreställ er de böljande fälten i Brösarps backar! Multiplicera med femtio! Lägg till hundra år gamla alléer som omgärdar alla vägar i praktfulla och oändliga lövsalar! Man måste helt enkelt sakta in. Dessutom är det söndag. Den kristna världen är på fötter, den katolska världen i synnerhet, och ingen jävel snackar engelska.

Det är så mycket jag skulle vilja tala med polackerna om. Hur det känns att bo i ett land som förknippas med Auschwitz och Birkenau. Hur det gick att bygga upp en tillvaro som efter andra världskriget hade förvandlats till grus. Hur de på 80-talet lyckades ta sig ur en totalitär maktstruktur, där offer och förövre flutit samman i ett träsk av angiveri, historieförfalskning och paranoida övergrepp. Hur katolicismen idag påverkar deras vardag, deras livsval och relation till omvärlden. Men det mina samtal sträcker sig till är att beställa cappucino och via teckenspråk fråga om jag och min bil kan övernatta och vad det i så fall kostar.

I Mielno bor jag på Irenas och Stanislaws exemplariskt skötta Pensionat Delfin. Att jag alls vet vad de heter beror på att de gav mig ett visitkort. Tyska kan de, men vad hjälper det en anglofil som mig. Irena ser bekymrad ut över att jag reser ensam, och att jag bara ska stanna en natt. Stanislaw ger mig ett varmt, stadigt handslag som för att pröva om jag är en människa att räkna med. På kvällen tänder han en eld i trädgården och bjuder in samtliga gäster till korvgrillning och animerade samtal om politik. Vi är sju stycken, jag och tre äkta par i övre medelåldern. Alla ser medlidsamt på mig. När det ur högtalarna strömmar en inhemsk version av Old McDonald had a farm, nickar en av kvinnorna uppmuntrande till mig. Där har vi i alla fall en melodi gemensam som vi kan stampa takten till. Jag ler ansträngt och sväljer korven. Det är inte det att jag känner mig obekvämt i sällskapet. Tvärtom. Jag sörjer att jag inte förstår vad de säger. Det finns inte ens ett språk att berätta för dem hur mycket.

Morgonen därpå åker jag till Tyskland. Jag bränner på så rejält att jag anländer till Rügen långt före kvällningen. Slutet på resan närmar sig och otåligheten bara stegras. Jag är nästan hemma. Jag får göra våld på mig själv för att inte genast köra upp på färjan mot Trelleborg som går i skytteltrafik. En natt kan jag väl i alla fall ge denna supernation, vars ekonomi dominerar hela Europa, och där mer än 83 miljoner människor med blandad framgång inrättat sina liv.

Jag åker till Binz och blir uttråkad. Allting är fisförnämt. Staden är en samling gräddtårtsliknande lyxhotell, med gängse strandpromenad och svala flanörer iklädda kvällsgarderöber i ljusa naturmaterial. Vi talar linnekostymer och sidenschaletter, bortklemade knähundar och Gucci Envy me. Detta har alltså hänt med forna Östtyskland. Till och med vandrarhemmet är svindyr.

Jag är glad att träffa Renate och Chantal. Den ena är från Berlin, den andra från Normandie. Vi ligger i varsin säng och beklagar oss och gör upp planer för morgondagen som alla handlar om att ta sig bort från Binz. Renate vill cykla till Königsstuhl norr om Sassnitz och Chantal vill erfara mer av nazismen. Hennes pappa blev under kriget deporterad till Rostock för tvångsarbete. Där har hon varit, för att få

egna intryck och i ett försök att förstå mekanismerna bakom den tidens politiska strömningar. Sen blev det Rügen, bland annat för att bese den kolossala semesteranläggningen Prora, som Hitler lät bygga för det ariska tyska folkets räkning. Den ligger bara ett par kilometer härifrån och jag vill också följa med.

Nynazisterna har precis erövrat flera platser i delstatsparlamentet här i Mecklenburg-Vorpommern. Samtidigt kammar Sverigedemokraterna i några valdistrikt i Skåne hem nära tjugo procent av rösterna. Året är 2006 och man kan undra varför vissa historier måste upprepa sig. Framåtskridande kan det i alla fall inte kallas, att vilja lösa problem genom att skylla på främlingar. Många har försökt. Ingen har lyckats.

Man skulle kunna bli rädd, men inte jag. Jag har inte varit rädd på flera dar. Inte sen den där ängeln i Kolka dök upp i mitt liv. Fast jag kan säkert bli rädd igen. Inte för främlingar och inte för eventuella svårigheter att få tak över huvudet. Men för människor jag känner eller på något sätt hör ihop med, som börjar måla upp en svart-vit världsbild som inte får ifrågasättas. Då skulle jag bli rädd. Och så skulle jag fajtats, så mycket en benig kvinna från Stockholm förmår.

När jag har sett Prora och gått runt detta 4,5 kilometer långa, strama och ödsliga monument över Kraft durch Freude, tar jag en fika hos Stefan Walter. Han driver ett kafé på nedre botten i en av flyglarna, fyllt med böcker, halvökta mattor och kubansk musik. Kontrasten är total. Jag orkar inte mer. Jag packar ihop mina pennor och kartor och åker hem. Jag vet inte ens vad färjan heter. Fyra timmar tar den, och det enda vettiga jag får gjort är att äta lunch och att fiska upp svenska sedlar och mynt ur det virrvarr av valutor som har uppstått i plånboken.

När jag kommer till Sverige ser jag en palm, därefter en skylt till en vikingaborg. Sen ringer mobilen och det är en av mina uppdragsgivare som ger mig sparken. Därefter är det från barnens skola om ditten och datten, och det har inte ens gått trettio minuter från det att jag körde i land. Sverige tar emot mig med vardag på bred front, men även med annat som jag hade glömt. Med äppelodlingar och enar. Med bergknallar och ormbunkar. Med släke och dynga. Sånt finns nog ingen annanstans. Inte vad jag har hört. Inte vad jag har sett. Inte någon annanstans runt Östersjön, om ni frågar en som har varit där.

© Tina Messing

Även publicerad i Dagens Nyheter (Söndag) 29 okt 2006